

verslag van de discussies rond de wet van 1889 wordt met een beschouwing aangevuld waarin geprobeerd wordt het gelijk van de discussianten aan de hand van de latere ontwikkelingen vast te stellen. De schrijfster besluit haar tweede hoofdstuk met haar eigen indrukken over de consequenties die de arbeidsbeschermende wet voor de ontwikkeling van de vrouwenarbeid gehad heeft en een jaartallenlijstje over de arbeidsrechtsontwikkeling inzake de vrouwenarbeid tussen 1874 en 1919.

Hoofdstuk 3 is gebaseerd op een verkenning van het archiefmateriaal van de Nationale Tentoonstelling Vrouwenarbeid in 1898 en bevat een aantal interessante gegevens over de vrouwenarbeid in dat jaar. Het volgende hoofdstuk behandelt het vooroordeel tegen fabrieksarbeid in zijn algemeenheid door vrouwen en geeft voorts enkele gegevens over de arbeidsomstandigheden. Het slot bestaat weer uit op vermoedens gebaseerde interpretaties van de schrijfster.

Het vijfde hoofdstuk beschrijft aan de hand van de verslagen van de inspecteurs van arbeid de ontduiking van de arbeidswet in de huisindustrie. Op deze wijze komen ook enkele gegevens los over de aard van die huisindustrie en de rol van de vrouwenarbeid daarin. Het pathetische naaisterliedje waarmee het hoofdstuk eindigt is helaas niet van bronvermelding voorzien, evenmin als het bonenpiksterlied aan het eind van hoofdstuk 6. Dit hoofdstuk, over de verschillende onderzoeken na 1889 behandelt achtereenvolgens de confectie, onderzoeken van het Nationaal Bureau Vrouwenarbeid en enkele kleinere onderzoeken naar vrouwenarbeid. In hoofdstuk 7 is plotseling de huisindustrie, toegespitst op de vrouw, object van studie, het bevat enkele disparate gegevens op dit terrein. Daarna volgt de conclusie dat door de weerstand tegen fabrieksarbeid het werken door vrouwen vooral in de huisindustrie is gerealiseerd, daardoor 'vermoedelijk' (111) een grote bijdrage geleverd aan de industrialisatie van Nederland. Het nawoord, dat helaas niet van noten voorzien is, bevat een theoretiserend betoog op marxistische grondslag over de huisarbeid en de rol van de vrouw daarin. De conclusie is dat 'gehuwde vrouwen *wel* gewerkt hebben' (124), zonder aan te geven wie ooit beweerden van niet. Voorts meent de auteur, dat de 'huisindustrie niet een verdwijnende uithoek van het accumulatieproces is geweest maar onderdeel van de accumulatie van kapitaal zelf' (124).

Het notenapparaat, en de opsomming van gebruikt materiaal vertonen dezelfde rommeligheid als de hele studie. Een zeer groot aantal noten is onbruikbaar door de afwezigheid van de vindplaats van een document, de datumaanduiding van een brief, krant of periodiek, door het ontbreken van een pagina-aanduiding van een gebruikt of geciteerd boek en eenmaal zelfs door het alleen noemen van de auteur (noot 12, 128).

Het totaalbeeld is niet erg opwekkend. Een boek, dat een pioniersfunctie zou kunnen hebben, gezien het belang van het behandelde onderwerp, wordt ontsierd door een slordige en hortende opbouw en door een falende bewijsvoering. Daarin is de kloof tussen pathetisch beschreven ellende en sterk hypothetische analyse te groot. De schrijfster is blijven steken in een wirwar van pretenties en goede bedoelingen.

H. J. Wedman

G. R. Zondergeld, *De Friese Beweging in het tijdvak der beide wereldoorlogen* (Dissertatie Groningen, 1978; Leeuwarden: De Tille B.V., z.j. [1979], 575 blz. f49,50, ISBN 90 7001080 1).

De Friese beweging was tot voor kort in geschiedkundig opzicht een onontgonnen gebied. In 1977 verscheen onder auspiciën van de Fryske Akademy een *Skiednis fan de Fryske bi-*

weging van de hand van de journalist Sjoerd van der Schaaf. Het boek in kwestie is een zeer leesbaar overzicht, althans voor wie het Fries passief beheerst, van twee eeuwen Friese beweging dat enkele waardevolle sociologische inzichten bevat, maar geschiedschrijving op basis van wetenschappelijk onderzoek is het niet. Dit laatste kan wél worden gezegd van het hier te bespreken proefschrift. Ondanks nader te formuleren bezwaren is het boek van Zondergeld qua documentatie en presentatie een wetenschappelijke monografie over een welomschreven periode, met een aparte inleiding over de voorgeschiedenis sedert het Gysbertfeest van 1823. Het is in het Nederlands geschreven en van de meeste Friese termen en citaten is achterin een vertaling opgenomen.

De boeken van Van der Schaaf en Zondergeld zijn heel verschillende werkstukken, elk met een eigen opzet, eigen kwaliteiten en eigen beperkingen. Het is dan ook zeer te betreuren dat Zondergeld, niet zonder aandrang van de promotiecommissie, zijn proefschrift niet zorgvuldig heeft afgewerkt, omdat hij anders, zoals hij het in een interview in *Het Parool* van 10 januari 1979 uitdrukte, ook nog het 'standaardwerk' *Skiednis fan de Fryske beweging* had moeten verwerken. Deze oneigenlijke concurrentieslag is de kwaliteit van zijn produkt niet ten goede gekomen. In de tekst en in de noten staat nu een groot aantal fouten, dat ten dele in een bijgevoegde lijst van errata wordt verbeterd, maar dit geldt met name niet voor de hinderlijke paginaverwijzingen die niet blijken te kloppen. Het bovengenoemde vertaalwerk is onvolledig en niet altijd juist. Er is een behoorlijk personenregister, maar een zakenregister, hoe elementair ook, ontbreekt helaas.

Deze gebreken nemen niet weg dat we hier een wetenschappelijk werkstuk voor ons hebben. Schrijver maakt de indruk, ongeveer alles onder ogen te hebben gehad wat er tussen 1914 en 1945 in periodieken en zelfstandige publikaties aan Westerlauwers proza is gedrukt. Zoets mag een indrukwekkende prestatie worden genoemd. Op grond daarvan en van later verschenen memoires reconstrueert Zondergeld het wel en wee van allerlei organisaties en beschrijft hij de (bescheiden) successen van het Friese streven. Voor zijn beide hoofdstukken over de bezettingstijd heeft hij bovendien gebruik gemaakt van de collecties van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie. Van het ongepubliceerde materiaal dat in het Frysk Letterkundich Museum en Dokumintaesjesintrum wordt bewaard heeft hij alleen wat notulen ingezien, niet de brieven van voormannen als Douwe Kalma. Consequent in zijn documentatie is hij dus niet, en eerst recht niet wanneer hij op bladzijde 324 weer wél uit de zoeven genoemde brieven citeert, maar dan naar de memoires van Fedde Schurer¹.

In hoeverre ook deze inconsequentie een kwestie van overhaasting is, onttrekt zich aan mijn beoordeling. Hetzelfde geldt voor een ander kenmerk dat zo al niet als een gebrek dan toch als een beperking van dit boek moet worden gesignaleerd. Ik bedoel nu het feit dat schrijver wel veel opsomt en verhaalt, maar nauwelijks begrip wekt en verklaart. 'Het werk lijkt op een geschiedenis van het Nederlandse voetbal, beschreven uit de clubbladen', heeft Gerben Abma aardig (of onaardig, al naar men het ziet) opgemerkt in een bespreking in *NRC Handelsblad*. Zondergelds psychologisch en sociologisch instrumentarium is niet indrukwekkend; vragen als wat voor mensen zich bij de Friese beweging aansloten, wat voor organisatievormen deze vertoonde en in welke behoeften zij voorzorg komen nauwelijks en zeker niet in breder verband aan de orde². Terecht noemt schrijver de Friese bewe-

1. Verder heeft schrijver hier en daar gebruik gemaakt van 'persoonlijke mededelingen', maar sommige hiervan, bijvoorbeeld die over Beetstra bovenaan de pagina's 210 en 229 en die over Piebenga bovenaan pagina 222, zijn inmiddels gedementeed.

2. Vergelijk bijvoorbeeld O. Dann, ed., *Nationalismus und sozialer Wandel* (Hamburg, 1978) en de daar genoemde literatuur.

ging een taalbeweging, maar de Friese letterkunde heeft hem blijkbaar niet vermogen te boeien. Met dat al staat hij niet onsympathiek tegenover de doelstellingen van de beweging.

In de laatste twee hoofdstukken schiet Zondergeld echter flink uit zijn slof, wanneer hij de houding van de Friese beweging onder de Duitse bezetting aan de kaak stelt. Voor zover hij ingaat tegen de gangbare (en al in de illegale pers gelanceerde, zie pagina 417) voorstelling dat de beweging toen op anderhalve man en een paardekop na 'goed' en consequent anti-fascistisch is geweest, heeft hij geen ongelijk. Hij slaat echter geweldig door. Zo zegt hij op pagina 404 dat het moeilijk is, 'geloof te hechten aan wat Wijbenga schrijft over de complete breuk, die tijdens de oorlog tussen de antinazi's en de nazi's in de Friese Beweging zou zijn ontstaan'. Nu, om te beginnen staat op de plaats waarnaar hij verwijst³ niets van dien aard, maar wat is er verder voor verbazingwekkends aan dat binnen de Friese beweging anti-fascisten en collaborateurs met elkaar bleven omgaan, zonder eigen standpunt op te geven en zonder elkaar te verraden? Bij alle verzuiling bestond er in de beweging een soort clangeest. De manier waarop Schurer tegenover de Eereraad voor letterkunde de collaborateur Douwe Kalma verdedigde lijkt erg op de verbale truc waarmee de collaborateursvrouw Anne van der Minne-Buma de chef van het Duits burgerlijk bestuur in Friesland bij de neus nam⁴. 'Van gezamenlijke anti-Duitse activiteiten was geen sprake', heet het op pagina 416. Mogelijk, maar het zegt toch wel iets dat het Coulonhuis, de zetel van de Fryske Akademy, tot een inval van de Duitse politie kon worden gebruikt voor illegaal werk⁵. Iets dergelijks is mij van het hoofdkwartier van de Koninklijke, pardon de Nederlandsche Akademie van Wetenschappen niet bekend.

Intussen late niemand zich door deze kritische opmerkingen ervan weerhouden, het proefschrift van Zondergeld te lezen en te gebruiken. Vooral als naslagwerk kan het ondanks het ontbreken van een zakenregister goede diensten bewijzen.

A. V. N. van Woerden

P. J. Idenburg, *De Leidse Universiteit 1928-1946. Vernieuwing en verzet* ('s-Gravenhage: Universitaire Pers Leiden, 1978, xx + 426 blz., f65,—, ISBN 90 602 1425 0).

De Leidse Universiteit geniet een zekere faam waar het haar verzetshouding gedurende de bezetting betreft. De moedige rede van professor mr. R. P. Cleveringa op 26 november 1940 na het ontslag van zijn leermeester en collega, de Joodse hoogleraar E. M. Meijers, als gevolg waarvan de universiteit door de bezetter werd gesloten, ligt aan die faam niet in de laatste plaats ten grondslag. Alle reden dus om de mémoires van mr. P. J. Idenburg, van 1928 tot 1946 secretaris van het College van Curatoren van de Leidse Universiteit, met de veelbelovende ondertitel *Vernieuwing en Verzet* met belangstelling ter hand te nemen. En wanneer men in het voorwoord bovendien leest dat dit boek mede is gebaseerd op een teruggevonden dagboek van de schrijver uit de bezettingstijd (viii) en verneemt dat de verzetshouding der Leidse Universiteit naar het oordeel van de auteur niet uit de lucht kwam vallen maar bezien moet worden in verband met de in de voorafgaande jaren gegroeide solidariteit in de universitaire gemeenschap (ix) - dan raken de verwachtingen zelfs hoog gespannen. Helaas beantwoordt het gebodene niet geheel aan deze verwachtingen. Integendeel er is sprake van een zeer teleurstellend boek, waarin relatief onbetekenende en op

3. P. Wijbenga, *Bezettingstijd in Friesland* (Drachten resp. Leeuwarden, 1970-78) I, 65.

4. F. Schurer, *De bisleine spegel* (Amsterdam, 1969) 119 vlg.; Wijbenga, *Bezettingstijd*, I, 149.

5. *Ibidem*, III, 120 vlg.